

UDC: 343.23(045)(575.1)

JINOYAT OBYEKTIV TOMONINING JAZONI YENGILLASHTIRUVCHI HOLATLARNI TASNIFLASHDAGI O'RNI

Islomov Bunyod Ochilovich,

“KDB Bank O‘zbekiston” AJ bosh yuriskonsulti,
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0000-0001-8827-4900

e-mail: bunyodislomov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada jinoyat huquqida jinoyat obyektiv tomoni tushunchasi tahlil qilinib, jinoyat tarkibi mazkur elementining jazoni yengillashtirish institutining amal qilishida tutgan o‘rni izohlangan. Jinoyat huquqi nazariyasida jazoni og‘irlashtiruvchi holatlarni tasniflashda jinoyat tarkibi elementlaridan mezon sifatida foydalanish umumqabul qilingan yondashuvlardan biri hisoblansa-da, olimlar o‘rtasida jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflash borasida, xususan, jinoyat tarkibi elementlaridan mezon sifatida foydalanishga doir yagona nuqtayi nazar mavjud emas. Shu munosabat bilan maqolada, asosan, huquq tizimi va jinoyat qonunchiligi huquqiy mazmuni jihatidan O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksiga yaqin sanalgan Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlari olimlarining jinoyat obyektiv tomoni tushunchasi hamda jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflashga oid fikrlari ko‘rib chiqilib, bu borada jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflashda jinoyat tarkibi elementlaridan biri bo‘lmish jinoyat obyektiv tomoniga alohida e‘tibor qaratilgan, jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflash yuzasidan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar, jazoni individuallashtirish, jazoni yengillashtirish, aybdor shaxsi, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish.

РОЛЬ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В КЛАССИФИКАЦИИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, СМЯГЧАЮЩИХ НАКАЗАНИЕ

Исломов Бунёд Очилович,

главный юрисконсульт АО “КДБ Банк Узбекистан”,
самостоятельный соискатель Академии Министерства внутренних дел
Республики Узбекистан

Аннотация. В статье проведен анализ понятия объективной стороны преступления и раскрыта роль настоящего элемента состава преступления при действии института смягчения наказания. В теории уголовного

права использование элементов состава преступления при классификации обстоятельств, отягчающих наказание, хотя и считается одним из общепризнанных подходов, однако среди ученых отсутствует единая точка зрения касательно классификации обстоятельств, смягчающих наказание, в частности рассмотрения при этом элементов состава преступления в виде критерия. В связи с этим, в статье рассмотрены точки зрения ученых стран Содружества независимых государств, правовая система и уголовное законодательство которых являются схожими по правовому содержанию с действующим Уголовным кодексом Республики Узбекистан касательно понятия объективной стороны преступления и вопросов классификации обстоятельств, смягчающих наказание, при этом при классификации обстоятельств, смягчающих наказание, особое внимание уделено роли объективной стороны преступления, являющейся одним из элементов состава преступления, выдвинуты предложения в плане классификации обстоятельств, смягчающих наказание.

Ключевые слова: обстоятельства, отягчающие наказание, индивидуализация наказания, смягчение наказания, личность виновного, освобождение от уголовной ответственности.

THE ROLE OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME IN THE CLASSIFICATION OF MITIGATING FACTORS

Islomov Bunyod Ochilovich,

Senior Legal Adviser of “KDB Bank Uzbekistan” JSC,
Independent Researcher of the Academy
of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract. In this article, an in-depth analysis of the definition of the objective side of the crime is performed and clarification of the role of this element of the composition of the crime in the operation of the institution of mitigation of punishment is made. In the theory of criminal law, although the elements of the composition of crime in the classification of aggravating factors are considered one of the generally recognized approaches, however, there is no common point of view among scientists regarding the classification of mitigating factors, in particular the consideration of elements of the composition of crime as criteria. In this regard, the research examines points of view of scientists of the countries of the Commonwealth of the Independent States, the legal system and criminal legislation of which are similar in legal content to the existing Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, regarding the concept of the objective side of the crime and the issues of classification of mitigating factors, while in the classification of mitigating factors, special attention is paid to the role of the objective side of the crime, which is one of the elements of the composition of crime, proposals are provided in the framework of classification of mitigating factors.

Keywords: aggravating factors, individualization of punishment, reduction of punishment, the personality of the offender, exclusion of criminal liability.

Bilamizki, insonning har qanday faoliyati, shu jumladan jinoiy faoliyatini ham ikki tarkibiy qismga ajratish mumkin: ma'lum bir qarorning qabul qilinishi, o'ylangan maqsadga erishishning yo'li va vositalarining anglab olinishidan iborat intellektual-irodaviy hamda aniq bir xulq-atvor orqali ushbu qarorning amalga tatbiq qilinishi bilan bog'liq bo'lgan harakatga doir. Inson faoliyatining ushbu ikkinchi tarafini ham obyektiv tomondan tan olish qabul qilingan.

Obyektiv tomon – jinoyat tarkibining to'rtta majburiy elementidan biri bo'lib, usiz jinoyatning obyektiga tajovuz ham, subyekt ongida qilmishning obyektiv belgilarining ma'lum bir aksi sifatidagi subyektiv tomon ham va nihoyat, jinoyat subyektini ham mavjud bo'la olmaydi [1, 11-12-b.]. Jinoyatning obyektiv tomoni ma'lum bir joy, vaqt hamda sharoitda kechadigan jinoiy xulq-atvorning tashqi aktini tashkil etadi [2, 7-b.]. Jinoyatning obyektiv tomonini jinoyat sodir etish jarayonining tashqi tavsifi sifatida ko'rib chiqish davomida u faqatgina qilmishning subyektiv, ruhiy mazmuniga nisbatan "tashqi" bo'lishini nazarda tutish lozim. Biroq jinoyatning ushbu tomoni bir paytning o'zida qo'riqlanayotgan obyektga nisbatan jinoiy tajovuz mexanizmining o'zi uchun ichki tavsif sanaladi, chunki u o'zini tashkil qiluvchi belgilarning ichki tuzilishi hamda o'zaro ta'sirini ochib beradi [3, 11-b.].

Belgilarni asosiy (zaruriy) hamda fakultativ belgilarga ajratish qabul qilingan bo'lib, asosiy belgilarga barcha jinoyat tarkiblariga xos bo'lgan belgilar, fakultativ belgilarga esa faqatgina ularning ayrimlariga taalluqli bo'lgan belgilar kiradi. Ya'ni jinoyat tarkibining har bir elementi o'z asosiy hamda zaruriy belgilariga ega. Shunday qilib, jinoyat sodir etish usuli, vaqti, joyi, sharoiti, vosita va qurollar jinoyatning obyektiv tomonini ushbu belgilarining ikkinchi darajali ekanligini anglatmaydi, chunki, birinchidan, ular aniq jinoyat-huquqiy norma dispozitsiyasida mustahkamlangan taqdirda, majburiy belgiga aylansa, ikkinchidan, ushbu belgilar har bir jinoyat ishi bo'yicha isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar qatoriga kiritilishi bois muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, obyektiv tomon o'z mazmuni jihatidan jinoyat tarkibi butun bir tuzilishining fundamenti sanaladi va shu bois Jinoyat kodeksi (keyingi o'rinlarda JK) Maxsus qismi normalarining asosiy mazmunini aks ettiradi. Fakultativ belgilar qo'shimcha ravishda jinoyat tarkibining barcha elementlari: a) obyektga nisbatan – qo'shimcha obyekt, jinoyat predmeti; b) obyektiv tomonga nisbatan – jinoyat sodir etish usuli, vaqti, joyi, sharoiti, qurol va vositalari; d) subyektiv tomonga nisbatan – motiv, maqsad, hissiyotlar; e) subyektga nisbatan – maxsus subyektni tavsiflashi mumkin [1, 13-16-b.].

Sud amaliyotining o'rganilishi jinoyatning ushbu belgilari aniqlanishiga nisbatan e'tiborsizlik bilan munosabatda bo'lish tegishli jinoyat-huquqiy normalar qo'llanishida xatoliklarga sabab bo'lishi mumkinligidan guvohlik berib, bu fuqarolarning jinoyat sud ish yurituvidagi huquqlarining jiddiy ravishda buzilishiga olib keladi. Masalan, jinoyat sodir etish joyi jinoyatning konstruktiv belgisi sifatida namoyon bo'lgan hollarda, jinoyatning boshqa joyda sodir etilganining aniqlanishi yoki qilmishda jinoyat tarkibining umuman mavjud bo'lmasligini anglatadi yoxud jinoyatning JK boshqa moddalari bo'yicha kvalifikatsiya qilinishiga olib keladi [4, 11-b.]. Shuningdek, fakultativ belgilarning muhim ahamiyati to'g'risida A.V. Naumovning ta'kidlashicha,

ushbu holatlar qonunda aks etmagan bo'lsa ham, har qanday sharoitda ular jinoyatni predmetli qiladi hamda aniq bir jinoiy harakat (harakatsizlik)ni individuallashtiruvchi omillar sanalishi tufayli jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasiga ta'sir o'tkazuvchi sifat tavsiflariga ega [5, 172-b.]. Ayrim mualliflarning fikricha, jinoyat tarkibining fakultativ belgilari ko'pincha yordamchi rol bajaradi [6, 165-b.].

Demak, jinoyat obyektiv tomonining quyidagi holatlarda namoyon bo'ladigan ahamiyati jinoyatning kvalifikatsiyasi va, o'z navbatida, bilvosita jazo tayinlanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi: jinoyat tarkibi elementlaridan biri sanalishi tufayli jinoiy ta'qibni asoslantirish uchun zarur hisoblanadi; u butun bir qilmish hamda eng yaxshi darajada uni sodir etgan shaxsning ijtimoiy xavfliligi darajasidan dalolat beradi; unga qarab jinoyat tamomlangan payt aniqlanadi, qasddan jinoyat sodir etishning bosqichlari differentsiatsiya qilinadi hamda javobgarlik individuallashtiriladi; u obyekt hamda jinoyat tarkibining boshqa elementlari bo'yicha bir-biriga o'xshash bo'lgan jinoyatlarni bir-biridan ajratish, shuningdek jinoyatlarni boshqa sohalaridagi huquqbuzarliklardan ajratish uchun qo'llaniladi; u subyektiv fikr g'oyasi bilan bir qatorda jinoyat-huquqiy ayblovning asosiga qo'yilishi lozim [7, 55–56-b.].

A.F. Parfenov esa jinoyat tarkibining fakultativ belgilari jinoyat huquqida quyidagi ko'rinishlarda jinoyatlarning kvalifikatsiyasi uchun ikki hissa ahamiyat kasb etadi, deb hisoblaydi [1, 37-b.]:

a) jinoyat tarkibining zaruriy belgisi sifatida namoyon bo'lishi (masalan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (keyingi o'rinlarda – O'R JK) 202-moddasi birinchi qismi, 218-moddasi, 222-moddasi birinchi qismi, 287-moddalari);

b) jinoyat tarkibining kvalifikatsiyalovchi belgisi sifatida namoyon bo'lishi (masalan, O'R JK 97-moddasi ikkinchi qismi "d", "ye", "j", "i" "k", "m" bandlari, 164-moddasi uchinchi qismi "v" bandi, 165-moddasi uchinchi qismi "b" bandi, 169-moddasi ikkinchi qismi "g" bandi);

d) og'irlashtiruvchi yoxud yengillashtiruvchi holat sifatida namoyon bo'lishi (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "v", "g", "ye" bandlari, 56-moddasi birinchi qismi "d", "ye", "z", "i", "k", "l" bandlari) mumkin.

Demak, jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgilari yengillashtiruvchi jinoyat tarkiblarining tuzilishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, jinoyat sodir etish vaqti JK Maxsus qismida yengillashtiruvchi jinoyat tarkiblarini tuzishda ahamiyatlidir. Misol uchun, O'R JK 99-moddasida nazarda tutilgan jinoyatning obyektiv tomonini onaning o'z chaqalog'ini tug'ish vaqtida yoki tug'ilishi hamon qasddan o'ldirishi tashkil qilib, bu yerda jinoyat sodir etish vaqti qilmishning kriminalizatsiyasini kamaytiruvchi yoxud yengillashtiruvchi zaruriy belgi sanaladi. Ya'ni jinoyatning aynan "tug'ish vaqtida yoki tug'ilishi hamon" sodir etilishi ushbu qilmishni O'R JK 99-moddasiga muvofiq kvalifikatsiya qilish uchun asos bo'ladi. Ushbu vaqt doirasidan chetga chiqish qilmishning O'R JK 97- yoki 102-moddasiga ko'ra kvalifikatsiya qilinishiga sabab bo'ladi. Ya'ni M.H. Rustambayev to'g'ri ta'kidlaganidek, "Odam o'ldirishning bu turi jazoni yengillashtiruvchi holatlarda odam o'ldirish jumlasiga kiradi, chunki jinoyat tug'ayotgan ayolning tug'ish paytidagi yoki bevosita tug'ishdan keyingi alohida ruhiy-jismoniy holati natijasida sodir etiladi" [8, 65-b.].

Shunday qilib, jinoyat obyektiv tomoni zaruriy va fakultativ belgilarining roli hamda ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: birinchidan, obyektiv tomon nazariy ahamiyat kasb etib, u jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni tasniflashda mezon vazifasini o'taydi; ikkinchidan, obyektiv tomon, shubhasiz, jinoiy javobgarlikning obyektiv asosi sanaladi; uchinchidan, ushbu belgilarning barchasi har bir jinoyat ishi yuzasidan isbot qilinishi lozim bo'lgan holatlar doirasiga kirgan [9, 81–128-b; 10, 139–156-b.]; to'rtinchidan, JK Maxsus qismi normalarida moddaning asosiy qismi, ya'ni bunday belgilar dispozitsiyasini obyektiv tomon aks ettirib, o'xshash bo'lgan jinoyat tarkiblarining bir-biridan ajratilishida qo'llanadi; beshinchidan, ushbu belgilar yengillashtiruvchi jinoyat tarkiblarining tuzilishida ishtirok etgan holda, jinoyat tarkibining zaruriy belgisi sifatida namoyon bo'ladi va aksincha, bunday belgilarning ayrimlari jazoni og'irlashtiruvchi holatlar doirasiga mansubligi sababli jinoyat tarkibining kvalifikatsiyalovchi belgisi sifatida namoyon bo'lishi mumkin; oltinchidan, ushbu belgilar O'R JK 55- va 56-moddalari doirasida bevosita jazoni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holat sanalmasa-da, ayrim bunday holatlar jinoyat obyektiv tomonining belgilari bilan bog'liq holda jazoning individuallashtirilishiga ham ta'sir ko'rsatadi (misol uchun, og'ir shaxsiy, oilaviy sharoitlar oqibatida yoki boshqa mushkul ahvolda jinoyat sodir etish jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgisi sanaladigan "jinoyat sodir etish sharoiti"ni tavsiflab, qilmishda ushbu holatning mavjudligi jazoning yengillashtirilishiga sabab bo'ladi); yettinchidan, ushbu belgilar O'R JK Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan mazkur jinoyat uchun belgilangan jazoning eng kam qismidan ham kamroq yoki shu moddada nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoning tayinlanishiga ta'sir o'tkazishi mumkin, chunki O'R JK 57-moddasida jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar ro'yxatiga jinoyat sodir etish sharoiti va sabablari, shaxsning jinoyatni sodir qilguncha va undan keyingi xulq-atvori ham kiritiladi.

O'R JK 55-moddasi birinchi qismida jinoyatning obyektiv tomoni asosiy belgilari qatoridan jinoyat oqibati ("ye" bandi), fakultativ belgilari qatoridan jinoyat sodir etish sharoiti ("v" bandi), usuli ("g" bandi) o'rin olgan bo'lib, unda jinoyat sodir etish vaqti, qurol va vositalari bilan bevosita bog'liq bo'lgan holatlar o'z ifodasini topmagan. Ayni paytda O'R JK 56-moddasi birinchi qismida jinoiy oqibat ("z" bandi), jinoyat sodir etish usuli ("d", "ye" bandlari), vaqti hamda sharoiti ("i" bandi) bilan bog'liq og'irlashtiruvchi holatlar o'z ifodasini topgan. Bu holatlar obyektiv tomonning nazariy ahamiyatini tavsiflovchi jihatlardan biri sanaladi.

Bundan tashqari, jinoyatning fakultativ belgilari bilan bir qatorda jinoiy oqibatlar ham jazoning individuallashtirilishiga ta'sir o'tkazadi. Bu borada N.F. Kuznetsova haqli ravishda ta'kidlaganidek, "Jinoyat oqibatlarining ijtimoiy xavfliligi, shuningdek normaning sanksiyasida o'rnatiladigan jazo turi va miqdorining og'irligi orqali ham baho beriladi. Oqibatlar qanchalik og'ir bo'lsa, boshqa xuddi shunga teng shart-sharoitlarda sanksiyada nazarda tutilgan javobgarlik shuncha kuchli bo'ladi va aksincha. Jinoyat-huquqiy norma sanksiyasini tuzayotganda, oqibatlarning og'irligiga to'g'ri baho berilishi – aniq bir jinoyatlar sodir etilgani uchun tayinlanadigan jazo adolatli

bo'lishining zaruriy shartidir. ... Jazoni individuallashtirishda sud nafaqat amalda yuzaga kelgan, balki keyinchalik yuzaga kelishi mumkin bo'lgan og'ir oqibatlarni ham hisobga oladi" [11, 192-b.].

Obyektiv tomon belgilari tizimida jinoiy oqibatlarning roli ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ko'pincha qonun chiqaruvchining yondashuvi bilan belgilanadi, ya'ni qonun chiqaruvchi bir xil xarakterga ega bo'lgan bir jinoiy oqibatning ahamiyatini orttirishi yoki kamaytirishi yoki aniq bir ijtimoiy xavfli oqibatni jinoiy javobgarlik doirasidan tashqariga chiqarib yuborishi yoxud, aksincha, ijtimoiy xavfli oqibatni jinoiy oqibatlar doirasiga kiritish orqali uni kriminallashtirishi mumkin [12, 40-b.]. Jinoyatning ijtimoiy xavfli oqibatlari bartaraf etib bo'lmaydigan xarakter kasb etsa-da, alohida hollarda yengillashtirilishi hamda o'rni qoplanishi mumkin. Bu oqibatlar turli amalga oshganlik darajasiga ega bo'lib, haqiqatdan yuzaga kelgan hamda haqiqatdan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarga ajratilishi mumkin. Oqibatlarning ushbu xususiyati qonunchilikda jinoyat tarkiblari tuzishda hisobga olinadi [13, 99-b.].

Bu borada V.G. Stepanovning fikricha, ijtimoiy xavfli oqibatlarning jazo tayinlashdagi roli va ahamiyati ushbu oqibatlarning jinoyatlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilishdagi ahamiyati bilan belgilanadi, chunki busiz jazo turi va miqdorini belgilashning imkoni yo'q. Shu tariqa oqibatlarning roli quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Asosiy jinoyat tarkibining konstruktiv yoki konstruktiv-chegaralovchi belgisi sifatida namoyon bo'lar ekan, ijtimoiy xavfli oqibatlar zaruriy eng kam, ya'ni minimal shunday shart-sharoitlar sifatida namoyon bo'ladiki, aynan ushbu shart-sharoitlar mavjud bo'lgan taqdirda, aniq bir qilmish jinoiy hisoblanadi hamda jinoiy jazoga loyiq deb topiladi.

2. Ijtimoiy xavfli oqibatlar bir jinoyat tarkibi doirasida tajovuz obyektiga yetkaziladigan zararning xarakteri va hajmini aks ettirib, jinoyat tarkibining kvalifikatsiyalovchi (masalan, O'R JK 169-moddasi ikkinchi qismi "b" bandi – o'g'irlikning ancha miqdorda sodir etilishi; uchinchi qismi "v" bandi – o'g'irlikning ko'p miqdorda sodir etilishi), alohida kvalifikatsiyalovchi (masalan, JK 169-moddasi to'rtinchi qismi "a" bandi – o'g'irlikning juda ko'p miqdorda sodir etilishi) belgilari sifatida namoyon bo'lar ekan, nisbatan og'irroq tur va miqdordagi jazo tayinlanishiga olib keladi.

3. Jinoyatning alohida kvalifikatsiyalovchi belgisi sifatida namoyon bo'lar ekan, ijtimoiy xavfli oqibatlar qilmish hamda aybdorning shaxsi ijtimoiy xavfliligining shunday darajasidan dalolat beradiki, bunda qonun chiqaruvchi tomonidan jazo maxsus qoidalar asosida tayinlanadi: ozodlikdan mahrum qilish jazosining tayinlanishi mumkin bo'lgan eng kam miqdorlari, o'ta xavfli jinoyat tarkiblari yuzasidan umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosining qo'llanishiga yo'l qo'yiladi.

4. Jinoiy qasd to'liq hajmda amalga oshirilganligi yoki oshirilmaganligidan kelib chiqqan holda, jinoiy oqibatlar tamom bo'lmagan jinoyat tarkiblari yuzasidan jazoning miqdoriga ta'sir o'tkazadi. Jinoyat qonunida jinoyatga tayyorgarlik ko'rganlik va suiqasd qilganlik uchun javobgarlik hamda jazoga loyqlikni nazarda tutish orqali qonun chiqaruvchi bunday faoliyat uchun jazo tayinlashning "imtiyozli", ya'ni yengillashtirilgan tartibini nazarda tutadi.

5. Jinoiy oqibatlar retsidiv jinoyatlar uchun jazo tayinlashda hisobga olinadi.

6. Ijtimoiy xavfli oqibatlarning yuzaga kelishi yoki yuzaga kelmasligi (to'liq hajmda vujudga kelmasligi) jazo tayinlashda og'irlashtiruvchi yoxud yengillashtiruvchi holatlar sifatida hisobga olinadi [12, 170–172-b.].

Bundan tashqari, jinoyat huquqi nazariyasida jinoiy oqibatlarning turli mezonlar asosida tasniflanishini ham uchratish mumkin [12, 79–100-b; 13, 100–154-b.].

Demak, ijtimoiy xavfli oqibatlar jinoyat huquqida asosiy ikki funksiyani bajaradi: a) jinoyat ijtimoiy xavfliligining elementi funksiyasi ("jinoyat ijtimoiy xavfliligi" kategoriyasi doirasida) – aynan ushbu oqibatlar jinoyat-huquqiy muhofazaning obyektiga zarar keltira olish darajasini belgilab beradi; b) qilmishlarni kriminalizatsiya va dekriminalizatsiya qilish uchun asos funksiyasini bajaradi [13, 35–36-b.].

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, jinoyatning obyektiv tomoni ham nazariyada, ham jazo tayinlashda muhim ahamiyat kasb etib, aynan shu sababdan ham jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflash borasida asosiy mezonlardan biri sifatida tanladik.

Yengillashtiruvchi holatlarning ta'siri L.L. Kruglikovning nuqtayi nazaricha shunda namoyon bo'ladiki, ushbu holatlar mavjud bo'lgan taqdirda yoki tajovuzning qo'shimcha obyektiga paydo bo'ladi yoki zarar hajmi o'zgaradi yoxud jinoyat-huquqiy qo'riqlashning obyektiga ziyon yetkazish imkoniyati kamayadi. Boshqa hollarda ular shaxs jinoiy xulq-atvorini intellektual va irodaviy vaziyatlarining aniq bir mazmuniga ta'sir o'tkazish vositasida, shu jumladan motiv, maqsad va hissiyotlar orqali jinoyat hamda uni sodir qilgan shaxs ijtimoiy xavflilik darajasida namoyon bo'ladi [14, 31–32-b.].

Qonunchilik va sud amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, u yoki bu xarakter va miqdordagi jinoyat oqibatlarining yuzaga kelishi yoki kelmasligi, ishning boshqa holatlari qatorida moddaning sanksiyasi doirasida jazoning ko'payishi yoki kamayishiga ham qonunda nazarda tutilganidan yengilroq jazo tayinlanishi yoxud aybdorning jazodan ozod qilinishiga olib kelishi mumkin [1, 44-b.].

Jinoyat sodir etish sharoiti ham jinoiy javobgarlik hamda jazoning individuallashtirilishida jiddiy ahamiyat kasb etib, buni quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Qator hollarda u, odatda, jinoyat qonuni bilan taqiqlanmaydigan qilmishning ijtimoiy xavfini jinoyat darajasigacha oshiradi [15, 26-b.].

2. Jinoyat sodir etish sharoiti qonunning aynan bitta normasi doirasida aybni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holat rolini bajargan holda, qilmishning ijtimoiy xavfliligi darajasiga ta'sir o'tkazadi.

3. Ayrim hollarda sharoit o'zgargan taqdirda, aybdor jinoiy javobgarlik va (yoki) jazodan ozod qilinishi ham mumkin (O'R JK 65-, 70-moddalari).

Jinoyat huquqi nazariyasida jazoni yengillashtiruvchi holatlar quyidagi ikki tur yoki boshqacha qilib aytganda, ikki mustaqil institutga bo'linadi:

1) jinoyat tarkibiga kiritilgan va qilmishning kvalifikatsiya qilinishiga ta'sir o'tkazadigan (JKning Maxsus qismida nazarda tutilgan) hamda jinoiy javobgarlikni differensiatsiya qilish vositasi vazifasini bajaradigan;

2) jinoyat tarkibiga kirmaydigan, jazo turiga ta'sir o'tkazadigan (JKning Umumiy qismida nazarda tutilgan) hamda jazoni individuallashtirish vositasi vazifasini

o'taydigan holatlarga ajratish qabul qilingan [16, 19,34-b.]. Jazoni individuallashtirish esa jazo tayinlashning umumiy asoslari (O'R JK 54-moddasi)ga muvofiq ravishda aybdor shaxsning javobgarlik miqdori (darajasi)ni belgilash demakdir.

M.G. Ushakovaning fikricha, yuqoridagi holatlar ikki alohida guruhga ajratiladi: 1) jazoni yengillashtiruvchi holatlar; 2) aniq jinoyat tarkiblarini kvalifikatsiyalash holatlari. Har bir guruhdagi yengillashtiruvchi holatlar JKning qaysi qismida joylashganiga qarab, ularni shartli ravishda quyidagicha nomlash mumkin: a) umumiy (jazoni individuallashtirish vositasi vazifasini o'taydigan); b) maxsus (jinoiy javobgarlikni differentsiatsiya qilish vositasi vazifasini bajaradigan) yengillashtiruvchi holatlar.

JK Umumiy qismida o'z ifodasini topgan jazoni yengillashtiruvchi holatlar – sud tomonidan jazoni individuallashtirish vositalari kategoriyasidagi holatlarni tashkil etsa, kvalifikatsiyalash holatlariga ayblanuvchining faoliyati, uning ushbu faoliyati bilan bog'liq tarzda shaxsini tavsiflovchi holatlar kiradi [16, 19-20-b.]. JK Umumiy va Maxsus qismida nazarda tutilgan yengillashtiruvchi holatlarning farqi shundaki, Umumiy qismdagi jazoni yengillashtiruvchi holatlar aniq bir jinoyat tarkibining belgisi sanalmasdan, jinoyat va jinoyatchi shaxsining ijtimoiy xavfliligining aniq darajasi belgilanishi va o'z navbatida, u yoki bu turdagi jinoyat uchun nazarda tutilgan sanksiya doirasidagi jazo turi va miqdoriga ta'sir o'tkazadi [17, 12-b.]. Maxsus qismda nazarda tutilgan jazoni yengillashtiruvchi holatlar esa aniq bir jinoyat tarkibining zaruriy belgisi sanalganligi bois boshqa bir vazifani o'taydi, ya'ni boshqa holatlar bilan birgalikda jinoyatning sifat tavsifini tashkil qiladi, jinoyat tarkibining bir turi tuzilishi va o'z navbatida, jinoyat tarkibining maxsus belgisiga aylanib, boshqa bir sanksiya belgilanishiga olib keladi [16, 25-b.].

Shuningdek, nazariyada ilgari surilgan yondashuvlar asosida [16, 60-b.] jazoni yengillashtiruvchi holatlar orasidan quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: a) jinoyat sodir etilishida namoyon bo'ladigan (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "v", "g", "d", "ye", "i" bandlari); b) jinoyat sodir etilishida namoyon bo'lmagan, biroq u bilan bog'liq bo'lgan (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "a", "b" bandlari); d) jinoyat bilan bog'liq bo'lmagan, ammo shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasini tavsiflovchi (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "j", "z" bandlari)

Jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tahlil qilayotganda, ko'pchilik olimlar ularni jazoni individuallashtirish vositasi sifatida ko'rib chiqadilar. Ammo M.G. Ushakova asosli ta'kidlaganidek, bunday boshqa bir jihatni ham, ya'ni ishda jazoni yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, sodir etilgan jinoyat va (yoki) jinoyatchi shaxsining ijtimoiy xavflilik darajasini kamaytirish mexanizmini ham ochib berish maqsadga muvofiq bo'lar edi [16, 61-b.]. Ushbu mexanizmning anglanishi ham qonunchilik texnikasi, ham sud amaliyoti uchun ahamiyat kasb etadi. Huquq ijodkorligi jarayonida mazkur mexanizmning anglanishi alohida holatlarni jazoni yengillashtiruvchi holatlar doirasiga asossiz ravishda kiritish hollarining oldini olish uchun zarur [18, 169-b.]. Sud amaliyotida esa ushbu mexanizmning to'g'ri tushunilishi sud tomonidan jazoni yengillashtiruvchi holatlarni hisobga olgan holda, jazo tayinlanishida yo'l qo'yiladigan xatolarning oldini olishga ko'maklashadi. Sababi O'R JK 55-moddasi birinchi qismida

belgilangan jazoni yengillashtiruvchi holatlar ro'yxati qat'iy sanalmasdan, sud boshqa holatlarni ham jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida hisobga olishga haqli. Ushbu jihatni ochib berish uchun esa, birinchi navbatda, jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tasniflab olish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Jinoyat qonunida jazoni yengillashtiruvchi holatlarning tasnifi keltirilmaganligi bois nazariyada ularni tasniflashning turli variantlari taklif qilinsa-da, ularning har biri o'z ijobiy tarafi bilan bir qatorda kamchiliklardan ham xoli emas.

Huquqshunos olimlar tomonidan ilk bora ilgari surilgan tasniflardan biriga muvofiq, ushbu holatlar uch guruhga ajratilgan: a) sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishning obyektiv va subyektiv sifatlariga doir bo'lgan holatlar; b) subyektning shaxsiga doir bo'lgan holatlar; d) jinoiy faollik bilan bog'liq bo'lgan sabab va sharoitlarga taalluqli holatlar [19, 86-b.].

Yana bir guruh olimlar jazoni yengillashtiruvchi holatlarni quyidagicha ajratadi: a) jinoiy tajovuzning obyektiv sifatleri; b) sodir etilgan jinoyatning subyektiv sifatleri; d) jinoyat subyektining tavsifiga taalluqli bo'lgan holatlar [20, 12-13-b; 21, 39-40-b.].

Boshqa bir mualliflar esa jazoni yengillashtiruvchi holatlar JKning ham Umumiy, ham Maxsus qismlarida tilga olinishidan kelib chiqqan holda, ularni ikki guruhga ajratadi. Birinchi guruhga imtiyozli yoki kvalifikatsiyalovchi jinoyat tarkibining belgisi sifatida kiritilgan jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlar kiritilsa, ikkinchi guruhga JK Umumiy qismining moddasida sanab o'tilgan, jazo chorasining belgilanishiga ta'sir o'tkazuvchi holatlar kiritiladi [22, 263-b; 23, 7-8-b.].

Yana bir qator mualliflar jazoni yengillashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibining elementlariga ko'ra tasniflaydi [24, 457-b; 25, 101-110-b.]. Ushbu tasnifga, ayrim mualliflarning fikricha, qat'iy ilmiy ma'noda jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarning tasnifi sifatida qaralishi mumkin emas, chunki tadqiq etilayotgan obyektlar turli huquqiy tabiatga ega hamda "turdosh tushuncha"ga birlashtirilishi mumkin emas [14, 109-b.].

Shuningdek, nazariyada keng tarqalgan yondashuvga muvofiq, ayrim mualliflar yengillashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibining to'rtta elementi bo'yicha tasniflaydi, ya'ni ularning fikricha, yengillashtiruvchi holatlar jinoiy qilmishning obyekti, obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoniga taalluqli bo'lishi mumkin [26, 13-b; 21, 82-b.]. Ammo ular, shu jumladan, I.I. Karpets ham yengillashtiruvchi holatlarni tasniflar ekan, qaysi og'irlashtiruvchi holatlar jinoyat obyektiga taalluqli ekanini ko'rsatib bergan bo'lsa-da, aynan qaysi yengillashtiruvchi holatlarning obyektga taalluqligini ko'rsatmagan [25, 38-b; 27, 317-b.]. Ushbu tasnif ko'plab tanqidlarga uchragan. Jumladan, G.L. Kriger: "yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibining alohida elementlari bo'yicha guruhlariga ajratishga qaratilgan urinishlar ushbu holatlarning mazmuni hamda ma'nosi anglanishiga ko'mak bermaydi, chunki ushbu holatlarning ko'pchiligi bir vaqtning o'zida jinoyat sodir etilishining ham obyektiv, ham subyektiv sifatlarini tavsiflagani bois alohida holatlarning u yoki bu guruhga kiritilishi shartlidir", deb ta'kidlaydi [26, 138-b.]. Shunga o'xshash fikrni M.N. Stanovskiy ham ilgari suradi [28, 146-b.]. Bundan tashqari, O.A. Myasnikovning fikricha, "yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarning ko'pchiligi ham qilmishga,

ham aybdor shaxsi va jinoyatning subyektiv tomoniga taalluqli bo'ladi. ... Shuningdek, qonunchilik ro'yxatida nazarda tutilgan holatlar jinoyat tarkibi doirasidan tashqarida joylashgan. Shu munosabat bilan yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibi elementlaridan kelib chiqib tasniflash metodologik jihatdan unchalik asosli bo'lmaydi" [29, 33-34-b.].

A.V. Savenkov ushbu mualliflarning tanqidiy fikrlarini qo'llab-quvvatlar ekan, "... Rossiya Federatsiyasi JK (keyingi o'rinlarda – RF JK) 61-moddasida nazarda tutilgan yengillashtiruvchi holatlar jinoyat tarkibi chegaralaridan tashqarida joylashgan. Shu munosabat bilan yengillashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibi elementlaridan kelib chiqqan holda tasniflash metodologik jihatdan noto'g'ridir..." [30, 59-b.], deb ta'kidlaydi. Shuningdek, ushbu tasnifning yana bir kamchiligi sifatida S.P. Donets aybdorning shaxsi jinoyat subyektiga nisbatan kengroq tushuncha bo'lgani uchun ayrim holatlarni faqatgina jinoyat subyektini tavsiflovchi holatlar qatoriga qo'shib bo'lmaydi, deb hisoblaydi [31, 93-b.].

"Jinoyatchi shaxsi" tushunchasi o'z ichiga jinoyat subyektini tavsiflovchi belgilar, shuningdek, quyidagi boshqa belgilarni ham qamrab oladi: a) rivojlanishning intellektual va irodaviy darajasi; b) o'qimishlilik va tarbiya; d) emotsional hamda axloqiy omillar; e) ijtimoiy va ruhiy omillar [32, 7-b.]. Shuningdek, S.P. Donetsning fikricha, bunday tasnif jinoyat huquqidagi jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarning huquqiy tabiati va rolini tushunishdagi taraqqiyotiga ko'maklashmaydi [31, 94-b.].

Yuqorida keltirilgan tasnifni tanqid qilar ekan, N.F. Kuznetsova va B.A. Kurinov obyektga taalluqli bo'lgan javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar mavjud emas, deb ta'kidlagan holda, yengillashtiruvchi holatlarni ikki guruhga ajratadilar [33, 99-b.]:

- sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishga doir bo'lgan yoxud jinoyatni tavsiflaydigan yengillashtiruvchi holatlar (voqealarning tasodifan bir-biriga to'g'ri kelib qolishi oqibatida birinchi marotaba ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir qilinishi; og'ir hayotiy sharoitlar oqibatida yoki achinish motivi bilan jinoyat sodir etish; jismoniy yoki ruhiy majburlash yoki moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoxud boshqa jihatdan qaramlik sababli jinoyat sodir etish; jabrlanuvchining g'ayriqonuniy yoki axloqqa zid xulq-atvori ta'siri ostida jinoyat sodir etish);

- jinoyatchi shaxsini tavsiflaydigan yengillashtiruvchi holatlar (voyaga yetmagan shaxsning jinoyat sodir etishi; homilador ayolning jinoyat sodir etishi; aybni bo'yniga olish to'g'risida arz qilish; jinoyatni ochish uchun faol yordam berish; yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf qilish).

Ushbu nuqtayi nazar tarafdorlarining fikricha, yuqoridagi tasnif: 1) ushbu holatlarni ularning jinoyat hamda aybdor shaxsining ijtimoiy xavflilik darajasiga ta'sir o'tkazishi nuqtayi nazaridan tahlil qilish va ma'lum kategoriyadagi jinoyatlarda ko'proq uchraydigan ayrimlarini aniqlab olish; 2) qonun chiqaruvchiga jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarning qo'llanilishini belgilab beruvchi tegishli jinoyat-huquqiy normalarni tuzishda yordam berish; 3) sudda jinoyat ishlarini to'g'ri hal etish imkonini beradi [34, 84-b.]. Shunga o'xshash tasnifni N.S. Leykina va Y.B. Melnikova ham keltirib o'tadi [35, 102–107-b; 36, 11-b.].

G.Z. Anashkin esa yuridik va sud amaliyotida javobgarlikni yengillashtiruvchi (sobiq Sovet ittifoqi davrida amalda bo'lgan jinoyat qonunlarida, xususan, 1959-yil 21-mayda qabul qilinib, 1960-yil 1-yanvardan amalga kiritilgan O'zbekiston SSRning yangi Jinoyat kodeksining 37–39-moddalarida aynan “javobgarlikni yengillashtiruvchi” va “javobgarlikni og'irlashtiruvchi” holatlar atamaları qo'llanilgan) holatlarni sodir etilgan jinoyatning obyektiv va subyektiv belgilariga taalluqli bo'lgan hamda aybdor shaxsini tavsiflaydigan holatlarga ajratish qabul qilingan, deb hisoblagan [37, 22-b.].

G.I. Chechel ham L.A. Dolinenkoning tasnifiga o'xshash tasnifni ilgari sursa-da, biroq yengillashtiruvchi holatlarni boshqacharoq ko'rinishda uch guruhga ajratishni taklif qiladi: jinoiy tajovuzning obyektiv sifatleri; sodir etilgan jinoyatning subyektiv sifatleri; jinoyat subyektining tavsifiga doir yengillashtiruvchi holatlar [21, 39–40-b.].

L.A. Dolinenkoning tasnifidan ushbu tasnifning farqi shundaki, G.I. Chechel jinoyatning obyektiv va subyektiv sifatlariga doir yengillashtiruvchi holatlarni alohida mustaqil guruhlariga ajratsa, L.A. Dolinenko ushbu holatlarni qilmishning ijtimoiy xavflilik darajasini tavsiflovchi bir guruhdagi holatlarning ikki kichik guruhi deb hisoblaydi. Bu borada O.A. Myasnikovning e'tiroz bildirishicha, G.I. Chechel uchinchi guruhga jinoyatning subyektini tavsiflovchi holatlarni kiritgan bo'lsa-da, ularning ayrimlari aybdorning shunday shaxsiy sifatlarini aks ettiradiki, ular jinoyat subyektining belgilari qatoriga kirmaydi. U misol tariqasida bunday holatlar qatoriga voyaga yetmagan shaxs, homilador ayol tomonidan jinoyat sodir etilishini kiritadi [29, 35-b.].

V.I. Tkachenko, keyinchalik M.A. Skryabin ham yengillashtiruvchi holatlarni uch guruhga ajratish g'oyasini qo'llab-quvvatlab, o'zining quyidagi tasnifini taklif etadi: faqatgina jinoyatni tavsiflaydigan holatlar (masalan, jinoyat oqibatida og'ir oqibatlarining kelib chiqishi); faqatgina aybdor shaxsini tavsiflaydigan holatlar (masalan, voyaga yetmaganlik); ham aybdor shaxsi, ham jinoyatni tavsiflaydigan holatlar (masalan, voqealarning tasodifan bir-biriga to'g'ri kelib qolishi oqibatida birinchi marta ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir qilinishi) [38, 20–21-b; 39, 76–77-b.].

Ushbu tasnifning kamchiligi sifatida V.I. Tkachenko tomonidan keltirilgan holatlar o'rtasida faqatgina jinoyatni tavsiflovchi holatlarning amalda deyarli mavjud emasligi, ushbu holatlar u yoki bu ko'rinishda aybdor shaxsini ham tavsiflashini aytish mumkin [30, 60-b; 31, 102-b.].

L.L. Kruglikovning fikricha, barcha yengillashtiruvchi holatlarni ikki guruhga ajratish mumkin: a) bir vaqtning o'zida ham jinoyatni, ham aybdor shaxsini tavsiflaydigan; b) faqatgina shaxsni tavsiflaydigan holatlar.

V.S. Minskaya barcha yengillashtiruvchi holatlarni ikki turga ajratish lozim deb hisoblaydi: a) qilmishning obyektiv sifatlariga mansub bo'lgan; b) qilmishning subyektiv sifatleri hamda aybdor shaxsiga taalluqli bo'lgan holatlar [40, 104-b.]. Ammo ushbu tasnifning ham kamchiligi mavjud bo'lib, fikrimizcha, muallif shuni nazardan qochiradiki, qilmishning obyektiv sifatleri, shuningdek aybdor shaxsini ham tavsiflaydi. Ushbu tasnifga nisbatan bir guruh mualliflar o'zlarining quyidagi e'tirozlarini bildirib o'tadi. Birinchidan, jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlar ichida obyektiv tomoni aybdor shaxsini tavsiflamagan birorta ham holat mavjud emas. Umumiy

qoida tariqasida, obyektiv tomonning holatlarini hisobga olishda qiyinchiliklar yuzaga kelgan vaziyatlarda har doim subyektiv xarakterdagi omillarga: subyektiv tomon hamda aybdor shaxsi tavsifiga – nizolarni hal qilish paytidagi shaxsning tajovuzkorligi darajasi, spirtli ichimliklar ta'siridagi mastligi darajasi, zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar uchun sudlanganligi hamda aniq bir jinoyat ishining boshqa holatlariga afzallik beriladi [41, 92-b.]. Ya'ni ish holatlarini hisobga olishda sud qilmishning obyektiv tomoni bilan bir qatorda aybdor shaxsini tavsiflovchi ma'lumotlarga ham amal qiladi. Ikkinchidan, yuqoridagi tasnifning ikkinchi guruhi mustaqil ahamiyatga ega emas, chunki qonun jinoyat subyektiga taqdim qiladigan belgilarni ham o'z ichiga olgan jinoyatning subyektiv tomoni hamda aybdor shaxsining kombinatsiyalangan ko'rinishini tashkil etadi [31, 105-b.].

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, jinoyat huquqi nazariyasida ko'rib chiqilayotgan yengillashtiruvchi holatlarning tasnifiga doir ko'plab takliflar mavjud, bu esa ushbu holatlarga nisbatan har tomonlama yondashuvdan dalolat beradi. Chunki ularning barchasi ma'lum bir doirada shartli sanalib, tasniflarning asosiga turli mezonlar qo'yilgan. Bu borada A.V. Savenkov haqli ravishda ta'kidlab o'tganidek, tasniflashning xilma-xilligiga qaramay, bir narsa aniq: ushbu tasniflarni qonunchilik darajasida mustahkamlash to'g'ri bo'lmas edi. Chunki jazoni yengillashtiruvchi holatlarning tasnifini qonunga kiritish uchun ushbu holatlarning ro'yxatini qat'iy hamda yopiq deb tan olish lozim bo'lar edi. Buning esa imkoni yo'q, sababi, aks holda, jinoyat qonunining insonparvarlik prinsipi buzilgan bo'lar edi [30, 61-b.].

Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, jazoni yengillashtiruvchi holatlar tasniflarining xilma-xilligiga qaramasdan, deyarli barcha mualliflar, tasniflarda asosiy o'rin jinoiy qilmishni turli tomondan tavsiflovchi holatlarga ajratiladi, degan fikrga qo'shiladilar. Buning sababi O.A. Myasnikov adolatli ravishda shunday ifodalaydi: "Buning boisi shundaki, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortishning yagona mezoni Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha belgilarini o'z ichiga olgan qilmishning sodir qilinishi hisoblanadi. Albatta, jinoyat tarkibi belgilarining bir qismi subyektning tavsifiga ham taalluqli. Ammo jinoyat-huquqiy munosabatlar vujudga kelishining sababi ijtimoiy xavfli qilmishning sodir etilishidir. Jinoyat subyeksi zaruriy belgilarining mavjudligi shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish masalasini hal qilish uchun kerak. Jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi ko'p holatlar "jinoyat subyeksi" tushunchasiga nisbatan kengroq sanalgan hamda faqatgina jazo tayinlash bosqichida individuallashtirish mezoni tariqasida qo'llaniladigan "aybdorning shaxsi"ni tavsiflaydi. Shuning uchun jinoyatchi shaxsining butun ahamiyatini belgilashda qonun chiqaruvchi hamda huquqshunoslarning asosiy e'tibori jinoiy qilmishning tavsifiga doir bo'lgan holatlarga qaratiladi" [29, 39-b.].

I.I. Karpets jazoni yengillashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibi elementlarining qaysi biriga taalluqliligiga qarab, jinoyatning obyeksi, obyektiv tomoni, subyeksi va subyektiv tomoniga taalluqli jazoni yengillashtiruvchi holatlarga ajratadi [25, 101-b.]. M.T. Tashilin ham jazoni yengillashtiruvchi holatlarni to'rt guruhga ajratadi: a) jinoiy tajovuzning obyektiv belgilariga taalluqli bo'lgan holatlar; b) jinoyatning subyektiv tomoniga taalluqli bo'lgan holatlar; d) jinoyat subyektining tavsifiga doir holatlar;

e) jinoiy jazoning vujudga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlar bilan bog'liq bo'lgan holatlar [42, 160-b.].

R.G. Xayrullina yengillashtiruvchi holatlarni 1) jinoyat tarkibining obyektiv belgilariga taalluqli bo'lgan holatlar; 2) jinoyat tarkibining subyektiv belgilariga, shu jumladan shaxsga taalluqli bo'lgan holatlar; 3) bir vaqtning o'zida jinoyat tarkibining ham obyektiv, ham subyektiv belgilarini tavsiflovchi holatlarga ajratadi [43, 71–72-b.].

O'z navbatida, A.F. Parfenov jinoyatning obyektiv tomoni bilan bog'liq bo'lgan jazoni yengillashtiruvchi holatlarga quyidagilarni kiritadi: holatlarning tasodifan bir-biriga to'g'ri kelib qolishi oqibatida birinchi marta ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir qilinishi (jinoyat sodir etish vaqti, sharoiti); og'ir hayotiy sharoitlar oqibatida jinoyat sodir etish (jinoyat sodir etish sharoiti); jismoniy yoki ruhiy majburlash natijasida jinoyat sodir etilishi (jinoyat sodir etish usuli) [1, 41-b.].

S.P. Donets hattoki jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarni maxsus matematik formula yordamida dixotomiya, trixotomiya yoki politomiya (ikki qism, uch qism yoki ko'p qismga bo'lish) prinsipi asosida tasniflashni taklif qiladi. Shuningdek, uning ta'kidlashicha, jazoni yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarning jinoyat (obyekt, obyektiv tomon, subyekt, subyektiv tomon) va aybdor shaxsining hamkorlikdagi tavsifiga bog'liq tarzda shartli ravishda tasniflanishi amaldagi jinoyat qonunchiligiga muvofiq: a) birinchi navbatda, jinoyatning ijtimoiy xavfliligi (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "v", "g", "d", "ye", "i" bandlari); b) birinchi navbatda – shaxsni (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "a", "b", "j", "z" bandlari); d) faqatgina shaxsni (aybdorning yosh bolalari borligi bilan bog'liq yengillashtiruvchi holat O'R JKda aks ettirilmagan bo'lsa-da, sud amaliyotida hisobga olinadi), shuningdek jinoyat qonunidagi ro'yxatga kiritilmagan hamda insonparvarlik nuqtayi nazaridan hisobga olinadigan boshqa yengillashtiruvchi holatlar (nogironlik, yurt oldidagi xizmatlari, keksalik yoki yoshlik va h.k.) hamda shaxsni salbiy tavsiflovchi og'irlashtiruvchi holatlarni (mastlik, zararkundalik bilan kechadigan hayot tarzi, narkologiya dispanserida hisobda turish va h.k.) aks ettirishi mumkin. Bundan tashqari, u jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar hisobga olinishining tartibga solinishi uchun ularning qonunchilik tomonidan tasniflanishi zarur bo'lib, birinchi navbatda, jinoyat yoki shaxsni yoxud faqat shaxsni tavsiflovchi holatlarni ajratib ko'rsatish zarur, deb hisoblaydi [31, 85–87-, 109-, 113-b.].

Adabiyotlarda ilgari surilgan barcha tasniflar u yoki bu ko'rinishda ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etishi bilan birga, jazoni yengillashtiruvchi holatlarning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Biroq har bir tasnif o'zicha shartlidir, chunki ularga turli mezonlar asos qilib olingan. Barcha tasniflarni birlashtiruvchi jihat aniq bir shaxs tomonidan jinoyat sodir etilishi hamda shu asosda aybdorga jazo tayinlashda qilmishni tavsiflovchi holatlarning hisobga olinishi sanaladi. Shuningdek, "jinoyat tarkibining obyektiv hamda subyektiv belgilari uslubiy nuqtayi nazardan, sodir etilgan jinoyatni yanada to'liq va har tomonlama tahlil qilish hamda baho berish maqsadida ajratib ko'rsatiladi" [44, 87-b.]. Shu sababdan ham yuqoridagi barcha tasniflarni ko'rib chiqib, R.G. Xayrullina tomonidan taklif qilingan tasnifni qo'llab-quvvatlagan holda,

bizningcha ham, jazoni yengillashtiruvchi holatlarni jinoyat tarkibi elementlari bo'yicha quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq bo'lar edi:

1. Jinoyat tarkibining obyektiv belgilariga taalluqli bo'lgan jazoni yengillashtiruvchi holatlar (majburlash yoki moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoxud boshqa jihatdan qaramlik sababli jinoyat sodir etish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "g" bandi); zaruriy mudofaaning, oxirgi zaruratning asosli chegarasidan chetga chiqib jinoyat sodir etish, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlashda, kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilikda zarar yetkazish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "ye" bandi); jabrlanuvchining g'ayriqonuniy yoki axloqqa zid xulq-atvori ta'siri ostida jinoyat sodir etish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "i" bandi);

2. Jinoyat tarkibining subyektiv belgilari, shu jumladan shaxsga taalluqli bo'lgan jazoni yengillashtiruvchi holatlar (aybni bo'yniga olish to'g'risida arz qilish, chin ko'ngildan pushaymon bo'lish yoki jinoyatni ochish uchun faol yordam berish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "a" bandi); b) yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf qilish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "b" bandi); voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "j" bandi); z) homilador ayolning jinoyat sodir etishi (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "z" bandi);

3. Bir vaqtning o'zida jinoyat tarkibining ham obyektiv, ham subyektiv belgilarini tavsiflovchi jazoni yengillashtiruvchi holatlar (og'ir shaxsiy, oilaviy sharoitlar oqibatida yoki boshqa mushkul ahvolda jinoyat sodir etish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "v" bandi); jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanishi holatida jinoyat sodir etish (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "d" bandi)).

Bundan tashqari, O'R JK mazmuni, ushbu holatlarning jinoyat qonunida aks etganlik darajasiga ko'ra, fikrimizcha, jazoni yengillashtiruvchi holatlarni uch guruhga ajratish ham mumkin: 1) O'R JK 55-moddasi birinchi qismida nazarda tutilgan holatlar; 2) O'R JK 55-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq, jinoyat qonunida bevosita nazarda tutilmagan boshqa holatlar; 3) O'R JK Maxsus qismining boshqa moddalarida nazarda tutilgan holatlar (masalan, O'R JK 98-, 100-101, 106-108-moddalari).

Shuningdek, jazo hamda javobgarlikka ta'sir o'tkaza olish kuchi va darajasiga ko'ra: 1) jazoni yengillashtiruvchi "oddiy" yoki "asosiy" holatlar (jinoyat va jinoyat-protsessual qonunlarida aks etgan hamda ishda mavjud bo'lgan taqdirda, jazoni yengillashtiruvchi holat deb topilishi shart sanalgan holatlar); 2) jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar (O'R JK 57-moddasida nazarda tutilgan holatlar).

Birinchi guruhga mansub holatlarni, o'z navbatida, yana to'rtta kichik guruhga ajratish ham mumkin: a) jazoni yengillashtiruvchi "oddiy" yoki "asosiy" holatlar (O'R JK 55-moddasi birinchi qismi "v", "g", "d", "ye", "j", "z", "i" bandlarida nazarda tutilgan holatlar); b) jazoni yengillashtiruvchi alohida holatlar (O'R JK 57-1-moddasiga asosan, JK 55-moddasi "a" va "b" bandlarida nazarda tutilgan holatlar); d) jazoni yengillashtiruvchi "boshqa" holatlar (O'R JK 55-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq, jinoyat qonunida to'g'ridan to'g'ri aks etmagan hamda sudyaning ixtiyoriga binoan jazoni yengillashtiruvchi deb topilishi mumkin bo'lgan holatlar); e) bir paytning o'zida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 62-1-bobi (586-1

– 586-10 moddalari) hamda O'R JKning 57-2-moddasida o'z ifodasini topgan jazoni yengillashtiruvchi "maxsus" yoki "protsessual" yoxud "havolaki" holatlar.

REFERENCES

1. Parfenov A.F. Obshhee uchenie ob obyektivnoj storone prestuplenija [The general doctrine on the objective side of an offence]. PhD thesis. Saint-Petersburg, 2004, 427 p.
2. Timejko G.V. Obshhee uchenie ob obyektivnoj storone prestuplenija [The general doctrine on the objective side of an offence]. Rostov-on-Don, Rostov university Publ., 1977, 216 p.
3. Kudrjavcev V.N. Ob'ektivnaja storona prestuplenija [The objective side of an offence]. Moscow, Gosjurizdat Publ., 1960, 244 p.
4. Naumov A., Akoev K., Mesto sovershenija prestuplenija i ego ugovolno-pravovoe znachenie [The place of an offence and its criminal-legal significance]. *Sovetskaja justiciya – Soviet justice*, 1988, no.7, pp. 11–14.
5. Naumov A.V. Rossijskoe ugovolnoe pravo [Russian criminal law]. General part. Moscow, BEK Publ., 1996, 550 p.
6. Ugolovnoe pravo [Criminal Law]. General Part. Moscow, INFRA-M, Norma Publ., 1997, 503 p.
7. Bojko A.I. Prestupnoe bezdejstvie [Criminal inaction]. Saint Petersburg, Jurid. centr Press Publ., 2003, 318 p.
8. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Criminal Law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, ILM ZIYO Publ., 2011, vol. 3, 312 p.
9. Rudakova S.V. Poznanie sudom obstoitel'stv ugolovnogo dela [The court's knowledge of the circumstances of the criminal case]. PhD thesis. Krasnodar, 2004, 221 p.
10. Tatarov L.A. Metodicheskie i metodologicheskie problemy dokazyvaniya obstoitel'stv prestuplenija [Methodical and methodological problems of proving the circumstances of an offence]. PhD thesis. Rostov-on-don, 2006. 194 p.
11. Kuznecova N.F. Izbrannye trudy [Selected works]. Saint Petersburg, Jurid. centr Press Publ., 2003, 832 p.
12. Stepanov V.G. Obshhestvenno opasnye posledstviya v ugolovnom prave [Socially dangerous consequences in criminal law]. PhD thesis. Samara, 2006, 204 p.
13. Krasnopeev S.V. Posledstviya prestuplenija v ugolovnom prave Rossii [Consequences of an offence in the criminal law of Russia]. PhD thesis. Kislovodsk, 2003, 197 p.
14. Kruglikov L.L. Smjagchajushhie i otjagchajushhie otvetstvennost' obstoitel'stva v ugolovnom prave (voprosy teorii) [Mitigating and aggravating factors in criminal law [questions of theory]]. Voronezh, VGU Publ., 1985, 164 p.
15. Vasiliadi A., Sjundjukov F., Uchet obstanovki sovershenija prestuplenija [Accounting of the offence scene]. *Sovetskaja justiciya – Soviet justice*, 1988, no. 22, pp. 26-28.
16. Ushakova M.G. Smjagchajushhie nakazanie obstoitel'stva v ugolovnom prave Rossii [Mitigating factors in Russian Criminal Law]. PhD thesis. Moscow, 2002, 254 p.

17. Krasikov Ju.A. Naznachenie nakazaniya: obuslovlennost' i kriterii individualizatsii [Sentencing: conditionality and criteria of individualization]. Moscow, RIO MJuI Publ., 1991, 77 p.
18. Kruglikov L.L. Pravovye sredstva obespecheniya spravedlivosti nakazaniya v processe ego individualizatsii [Legal means of ensuring the fairness of punishment in the process of its individualization]. Doctor's degree dissertation. Yaroslavl, 1985, 365 p.
19. Gaverov G.S. Obshhie nachala naznacheniya nakazaniya po sovetскому уголовному праву [General principles of sentencing under Soviet criminal law]. Irkutsk, Irkutsk university Publ., 1976, 99 p.
20. Ivanova A.T. Smjagchajushhie otvetstvennost' obstoitel'stva v sovetskom уголовном праве [Mitigating factors in Soviet criminal law]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 1972, 24 p.
21. Chechel G.I. Smjagchajushhie otvetstvennost' obstoitel'stva i ih znachenie v individualizatsii nakazaniya [Mitigating factors and their significance in the individualization of punishment]. Saratov, Saratov un-ty Publ., 1978, 166 p.
22. Sovetskoe уголовное право [Soviet criminal law]. General Part. Moscow, Juridicheskaya literatura Publ., 1972, 584 p.
23. Dolinenko L.A. Smjagchajushhie otvetstvennost' obstoitel'stva po deystvujushhemu уголовному zakonodatel'stvu i v sudebnoj praktike [Mitigating factors under the current criminal legislation and in judicial practice]. Irkutsk, Irkut. university Publ., 1980, 82 p.
24. Uголовное право [Criminal law]. General Part. Moscow, RIO VJuA Publ., 1948, 496 p.
25. Karpec I.I. Individualizatsiya nakazaniya v sovetskom уголовном праве [Individualization of punishment in Soviet criminal law]. Moscow, Gosjurizdat Publ., 1961, 152 p.
26. Kurs sovetskogo уголовного права. Nakazanie [The course of Soviet criminal law. Punishment]. Moscow, Nauka Publ., 1970, vol. 3, 350 p.
27. Sovetskoe уголовное право [Soviet criminal law]. General Part. Moscow, Moscow university Publ., 1974, 445 p.
28. Stanovskij M.N. Naznachenie nakazaniya [Sentencing]. Saint-Petersburg, Jurid. centr Press Publ., 1999, 480 p.
29. Mjasnikov O.A. Smjagchajushhie i otjagchajushhie nakazanie obstoitel'stva v rossijskom уголовном праве [Mitigating and aggravating factors in Russian criminal law]. PhD thesis. Moscow, 2001, 170 p.
30. Savenkov A.V. Princip individualizatsii pri naznachenii nakazaniya [The principle of individualization in sentencing]. PhD thesis. Saint-Petersburg, 2004, 241 p.
31. Donec S.P. Smjagchajushhie i otjagchajushhie obstoitel'stva v уголовном праве (Pravovaja priroda, klassifikatsiya, problemy ucheta) [Mitigating and aggravating factors in criminal law (Legal nature, classification, accounting problems)]. PhD thesis. Kazan, 2003, 223 p.
32. Pavlov V.G. Sub'ekt prestupleniya i уголовная otvetstvennost' [The subject of an offence and criminal liability]. Saint-Petersburg, Lan Publ., 2000, 188 p.

33. Kuznecova N.F., Kurinov B.A. Otjagchajushhie i smjagchajushhie obsojatel'stva, uchityvaemye pri opredelenii mery nakazaniya [Aggravating and mitigating circumstances taken into account when determining the penalty]. *Application of punishment under Soviet criminal law. Collection of scientific papers*. Moscow, 1958, pp. 92-150 (In Russ.).

34. Kurinov B.A., Individualizacija nakazaniya za transportnye prestupleniya [Individualization of punishment for transport crimes]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo – The Soviet State and law*, 1966, no.12, pp. 81–84.

35. Lejkina N.S. Lichnost' prestupnika i ugovnaja otvetstvennost' [Criminal identity and criminal liability]. Leningrad, Leningrad university Publ., 1968, 128 p.

36. Mel'nikova Ju.B., Individualizacija nakazaniya s uchetom obsojatel'stv, harakterizujushhih lichnost' [Individualization of punishment, taking into account the circumstances that characterize the personality]. *Sovetskaja justiciya – Soviet justice*, 1969, no. 5, pp. 13–14.

37. Anashkin G., Obsojatel'stva, smjagchajushhie i otjagchajushhie otvetstvennost' [Circumstances mitigating and aggravating liability]. *Sovetskaja justiciya – Soviet justice*, 1980, no. 16, pp. 23–24.

38. Tkachenko V.I. Obshhie nachala naznacheniya nakazaniya [General principles of sentencing]. Moscow, VJuZI Publ., 1984, 71 p.

39. Skrjabin M.A. Obshhie nachala naznacheniya nakazaniya i ih primenenie k nesovershennoletnim [General principles of sentencing and their application to minors]. Kazan, Kazan university Publ., 1988, 125 p.

40. Minskaja V.S. Rol' smjagchajushhih otvetstvennost' obsojatel'stv v individualizacii ugovnoj otvetstvennosti [The role of circumstances mitigating the liability in the individualization of criminal responsibility]. *Problems of improvement of criminal legislation and practice of its application. Collection of scientific papers*. Moscow, 1981, pp. 99-117 (In Russ.).

41. Ugolovnoe pravo. Osobennaja chast' [Criminal Law]. Moscow, Infra-M-Norma Publ., 1997, 503 p.

42. Tashhilin M.T. Naznachenie nakazaniya v ugovnom prave Rossijskoj Federacii [Sentencing in the Criminal Law of the Russian Federation]. Pyatigorsk, 2002, 318 p.

43. Hajrullina R.G. Smjagchajushhie obsojatel'stva, uchityvaemye sudom pri naznachenii nakazaniya, po ugovnomu zakonodatel'stvu Rossii i zarubezhnyh stran [Mitigating factors taken into account by the court when imposing punishment, according to the criminal legislation of Russia and foreign countries]. PhD thesis. Kazan, 2006, 192 p.

44. Koliev V.L. Smjagchenie nakazaniya po ugovnomu pravu: teoreticheskij, pravovoj i pravoprimeritel'nyj aspekty [Mitigation of punishment under criminal law: theoretical, legal and law enforcement aspects]. Volgograd, 2003, 182 p.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

1 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti “Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish” kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva, F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 11-mayda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 11,76 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 5.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti